

İSTANBUL'UN KAYBOLAN CÂMİLERİNDEN: SINAN AĞA CAMİİ - TAHTAMİNÂRE CAMİİ

Şinasi AKBATU

Sultanahmet - Divanyolu Mıntıkası'nın unutulmuş semt-i meşhurlarından biri de Fazlı Paşa'dır. Meşrûtiyet yıllarında Şehremini olan Cemil Paşa, Fazlı Paşa Caddesi'nin adını bir cemile olsun diye Türk Dostu nâmiyle mâruf Piyer Loti'ye çevirdi. Sultan Mahmud Türbesi karşısından Kadırga'ya inen eski Fazlı Paşa Caddesi'nin devâmı ve aşağı kısmı ise Eşrefiye Caddesi ismini taşıyordu. Şimdi ise hey'et-i umûmiyesi yukarıda da bahsettiğimiz gibi Piyer Loti adını almıştır.

Fazlı Paşa kimdir? Sicil -i Osmânî'ye göre, Bosnalı olup Enderun'dan yetişmiştir. 1647 senesinde 5-6 ay kadar Kaptân-ı Deryâlığı vardır. Kendi adını taşıyan sarayı Binbirdirek'te idi. Zâten Binbirdirek semt-i meşhûrunun diğer adı da Fazlıpaşa'dır. Saray, bilâhère şal ve ihram boyahanesi olmuştur.

Neşrettiğimiz Tahtaminâre ve Sinan Ağa Câmileri bu semtin vaktiyle mâruf iki câmiidir. Maalesef bugün ne namları ve ne de binâları kalmıştır... 1930 lu yıllarda semt bir aralık şehrin en meşhur doktorlarının merkezi hâline gelmişti. Besim Ömer Paşa ve Akil Muhtar'ın muayenchâneleri hep bu semtde idi. Bugün ne câmiler kaldı ve ne de o Birinci Sınıf Mütchassis

Doktorlar...

Semtde ve civarda bu iki câmiden başka diğer câmiler ve tarihî eserler de vardır, icab ederse onlardan da ileride bahsedilebilir. Semt, aynı zamanda yukarıda da belirttiğimiz gibi şehrin meşhur doktorlarının âdetâ bir merkezi ve arastası hüviyyetini (vakti ile) yaşadığından bu husûsiyeti dolayısıyla Tıb Târihçilerini de meşgul ve alâkadar edebilir.

I. Sinanağa Camii

İstanbul'da "Sinan Ağa" adını taşıyan müteaddit câmiler vardır. Bu Sinan Ağa Câmii, Divanyolu'nda Sultan Mahmud Türbesi'nin karşı tarafında olanıdır. Bulunduğu yer semt-i meşhur olarak Binbirdirek'dir. Hadikatü'l-Cevâmi ise mevkiini "Der kurb-i Fazlı Paşa Sarayı" şeklinde gösterir. Ve şu kısa bilgiyi verir: "Bânisi Bâbüssaade Ağalarındandır. Mihrab önünde medfudur. Bosnavî Mehmed Paşa'nın dahi ser-i makûnu (Kesilen başı) orada defnolunmuştur. Mahallesi vardır". Hadika, bu mâlûmatı verdikten sonra "Mezbur Sinan Ağa mescid-i Şerifi mukaabilinde vâki' Dârülhadis'in bânisi...." Diye tafsilâta devam eder ki bu kısım yâni Dârülhadis bahsi ve devâmı yanlışlık ile buraya girmiştir. Fazlıpaşa'daki Sinan Ağa Câmii ile alâkası yoktur. Bu bölüm Hadika'nın

122 nci sahifesindeki Sinan Ağa Câmii der kurb-i Yarhisar câmiine âittir.

Eski kayıtlar bu câmiin yerini Fazlıpaşa'da, Binbirdirek'de gösterdikleri gibi daha başka şekillerde de gösterirler ki hepsi aynı yola çıkar. Misâllerden sıra ile bazı nümûneler veriyorum:

1) İstanbul'da İbrâhim Paşa Kulesinde Sinan Ağa Câmii (Başvekâlet Arşivi. Cevdet-Evkaf Tasnifi. Sene: 1211(1796). No:2698).

2) "*Mahmiye-i İstanbul'da Peykhâne kurbunde İbrâhim Paşa Sarayı Kulesi mahallesinde vâki' Merhum Tavâşi Sinan Ağa Mescid-i Şerifi*"... (Mahkeme-i Şer'iyye Sicilleri. Evkaf Müfettişliği Defterleri. 101, Sahife: 154. Sene: 16 Receb 1126(1714).

3) "*İstanbul'da Kule Mahallesinde Sinan Ağa Mescid-i şerif-i...*" Şer'iyye Sicilleri. Evkaf Müfettişliği Defterleri. 78, Sahife: 100. Sene: 1105(1693).

4) Sinan Ağa Mahallesinde Binbirdirek nezdinde(yanında) Sinan Ağa'yı Tavâşi Câmii.(953/1546 târihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri. Vakfiye No: 143.).

Sinan Ağa Câmii'nin yanında evvelce aynı ismi taşıyan bir mektebi de varmış. Bu mekteb son devir kayıtlarında çıkmıyor. Mektebine ait vesikanın baş tarafı şöyledir: "*Mahalle-i Peykhâne'de Sinan Ağa Câmii'nin ve Mektebi'nin tâmirine dâir.... Sene: 11 Şâban 1123(1711). (Mahkeme-i Şer'iyye Sicilleri. Evkaf Müfettişliği Defterleri. 98. Sahife: 172). Bu vesika gerek câmiin ve gerekse mektebin tâmirine dâir inşaat tekniği bakımından gayet mufassal bir hüccet-i şer'iyyedir.*

Ben çocuk iken yâni 1931 ve 1932 lerde mescidin yeri büyük bir boş arsâ hâlinde olup, semtin çocukları burasını top sâhası olarak kullanırlardı. Tramvay ile önünden geçerken top oynadıklarını göürdüm. Sonra Vakıflar İdâresi burasını ihâleye koydu ve sattı. Satış ilânının sûretini veriyorum: "*İstanbul Vakıflar İdâresi Başmüdürlüğünden: İstanbul Belediye Binâsı karşısında Şerefiye Caddesinde eski 11 ve yeni*

5-7 No: lu Sinan Ağa Câmii arsasının tamâmı sanlıktır. İhâle târihi 1 Teşrinisânî(Kasım) 1933. (Mehaz: Cumhûriyet Gazetesi: 12 Ekim 1933) İhâleye girenler arasında meşhur edib Halid Ziyâ Uşaklıgil de vardı. Evkaf'dan bu câmi arsasını aldı ve yerine "Sinan Ağa Dâireleri" nâmıyla blok Apartmanlar inşâ ettirdi. Yine hatırnaz ve düşünceli bir zatmış ki apartmana Câmii'nin bânisi Sinan Ağa merhûmun adını koydu. Yoksa kendi ismini de verebilirdi. İstanbul Belediyesi sonradan bu Şerefiye Caddesi ismini değiştirdi ve Piyer Loti Caddesi yaptı! Geçenlerde Sinan Ağa Dâireleri önünden geçerek Kumkapı'ya gidiyordum. Baktım ki bu isim de değişmiş. Bu sûretle Sinan Ağa'nın nâm ü nişânı kalmamıştır. Halbuki bu caddenin en isâbetli adının "Tavâşi Sinan Ağa Caddesi" olması iktizâ e-derdi....

II. Tahtaminâre Câmii

Çemberlitaş ile Kadırga arasındaki Emin Sinan mahallesindedir. Asıl adı Hamza Paşa Câmii'dir. Bulunduğu mevkie Peykhâne de derler. Diğer bir târifile şimdiki Piyer Loti Caddesi'nin dirsek teşkil ettiği kısımdadır. Bugün câmiden hiçbir eser kalmamıştır. 20 Ada ve 239 Parsel olarak bir harita tesbiti yapılabilir.

İhtifalci Ziyâ Bey, İstanbul ve Boğaziçi adlı eserinde (1/366) Tahtaminâre Câmii'nin 15 Rebiülâhîr 1282(1865) Hocapaşa Yangınında yandığını ve bu sûretle temâmen ortadan kalktığını kaydediyor. Ve şu mâlûmatı veriyor: "*Arsası yola karıştı bugün arsa mahallinde bir oda vardır....*" ve bir de tahminden ve faraziyeden ibâret olup eseri görmeden şu hükmü veriyor: "*Kilise tam kârgir(!) olduğundan, Hamza Paşa tahtadan bir minâre ile nâmını ibka etmek istemiş ise de yangın bu ayıtlı(?) setreylemiştir...*".

Merhum Ziya Bey'in hükümlerinde iki hatâ vardır. Zirâ elimizdeki vesikalar Tahtaminâre nâm-ı diğer Hamza Paşa Câmii'nin 1865 deki yangından sonra tekrar yapıldığını ve câmiin kârgir bir kilise olmayıp, onun yerine inşâ olduğunu isbat ediyor. Zâten yangından önceki câmiyi ve hattâ fotoğrafını Ziyâ Bey'in

görmesine imkân yoktur. Bir defa kendisi o zaman en fazla 2 yaşında olması lâzımdır. Sâniyen Büyük Hocapaşa Yangını senelerinde çekilmiş bir resminin temini imkânsızdır.

1888 senesinde Tahtaminâre Câmii mevcut ve ihâdete açıktır. İşte isbâtı: 1 Ağustos 1888 (3 Zilhicce 1305) târihli Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nde bu câmiye dâir bir şikâyet mektubu vardır. Câmiin o tarihte mevcûdiyetini ortaya koyan bu mektubu hülâseten neşrediyorum: "*Kadırga civârında Kâtib Sinan Mahallesi'nde Tahtaminâre nâmıyla mâruf Mescid-i Şerîfin müezzini efendi vazîfesine devam etmemekte ve ezanları okumamaktadır. Keyfiyeti Evkaf Nazaretine duyurmanızı mahalle halkı adına istirham ederiz...*".

Şu halde, Hocapaşa Yangını'ndan sonra yeniden yapılan Hamza Paşa Câmii 1888 tarihinden sonra tekrar yanmıştır. Ve İhtifâlcî Ziyâ Bey, bu yangından sonraki hâlini tesbit etmiş ve arsasına bir oda (Herhâlde bugünkü tâbiri ile bir gecekondu) yapıldığını görmüştür. Bunları, büyük araştırmacı ve eski eserci Ziyâ Bey'i tenkid ve tekzip etmek için yazmıyoruz. Zâten bu tavzihler bize aslında ezâ veriyor. Onun "*Boğaziçi ve İstanbul*" adlı eseri ve bilhassa bazen metni gerilerde bırakan tatlı ve faydalı meşhur hâşiyeleri şâheserdir.

Tahtaminâre Câmii hakkında ikinci hatâyı da Hadîkatü'l-Cevâmî müellifi Ayvansaraylı Hüseyin Efendi yapmıştır. 1/95'de "*Hamza Paşa Mescidi. Der kurh-i Peykhâne. fi'l-asl kilise olub sonradan Mısır Vâlisi olan Hamza Paşa ol mahalle Mescid-i mezbûru binâ eylemiştir.....*". Demek ki, câmi, Kilise'nin yerine inşâ olunmuştur. Yâni kilise, câmiye tahvil olunmamıştır. Doğru, Ziyâ Bey'in dediği gibi, kârgir bir kiliseye tahtadan bir minâre eklemek sûreti ile bir hayrat meydana getirmek bahis mevzuu değil. Bu meseleye biraz sonra mahkeme-i Şer'iyye hüccetlerindeki kayıtlar bahsinde de temas edeceğiz. İktibas ettiğimiz Hadîka mâlûmâtındaki hâta, Hamza Paşa'nın Mısır Valisi Hamza Paşa değil, Nişancı Hamza olduğuna dâirdir. Hakiki bânî olan Hamza Paşa, 1014 (1605) senesinde vefat etmiş ve

Karacaahmet'de Karaca Ahmed Sultân'ın Türbesi'nin yakınındaki meşhur At Mezarı (!) denilen 6 direkli tuğla türbeye gömülmüştür. Mısır Vâlisi olan Hamza Paşa ise, Tahtaminâre Câmii inşâ edildikten çok sonra 1110(1698) yılında Trablusşam'da vefat etmiştir. (Sicill-i Osmânî: 2/253), Merâkîd-ı Mûtebere-i Üsküdar(Bedi Şehsüvaroğlu Neşri. Sahife:59 ve İzahlı Osmanlı Târihi Kronolojisi - İsmail Hâmi Dânişmend: Nişancılar Listesi. Cild:5).

Bu iddiaları çekinmeden yazıyoruz; çünkü elimizde bunları teyid edecek yukarıda da bahsettiğimiz Mahkeme-i Şer'iyye Evkaf Müfettişliği Sicillerindeki Hüccetler vardır. Bazı hüccetleri meâlen veriyoruz.

1) "*Tevki-i (Nişancı) Hamza Paşa Câmii: Emin Sinan Mahallesinde. Tâmirine dâir hüccet. 10 Cemâziyülevvel 1152(1739)*". (Mahkeme-i Şer'iyye Sicilleri. Evkaf Müfettişliği Defterleri. Defter: 130, Sahife: 251).

2) "*Mahmiye-i İstanbul'da Emin Sinan Mahallesinde Hamza Paşa Mescidinin 16 Zilkaade 1070 (24 Temmuz 1660) Tarık-ı kebirinde yanan imam meşrûtahânesinin tâmirine dair...*" Hüccet. Sene: 1074 (1663). Aynı Mahkeme. Defter: 54, Sahife: 190).

3) "*Mahmiye-i İstanbul'da Nişancı Hamza Paşa Vakfından Gedikpaşa kurbindeki mescid-i şerîfinin hürûn sakfı(Damı) mürûr-i eyyam ile harâbolduğundan işbu mescid-i mezbûrun ülen ve arzen bihesâb-ı terhî 260 zira' sakfı pedavrası (Kiremid altına konulan çatı örtüsü) cedit ve köşelemeleri mahlûl olmak üzere 25 er akşadan 6500 akça ve yine mescid-i mezbûrun kapısı önündeki bihesâb-ı mezbûr 30 zira' sundurma sakfı 25 er akşadan 1150 akça ki cem'an 7650 akşadır..... 24 Şevvâl 1098(1687). Mûtevellî: Elhac Ömer Bin Mehmed. Keşfi ve tâmiri yapan: Hassa Mimarlarından Üstad Mustafa Halîfe İbn-i Mahmud. İmam: Ali Efendi İbn-i Ömer". (Aynı Mahkeme: Defter: 71. Sahife: 67.)*

4) "*Mahmiye-i İstanbul'da Peykhâne kurbinde Emin Sinan Mahallesinde bulunan Hamza Paşa Mescid-i Şerîfi'nin tâmirine dâir.....*" (11 Rebiülâhîr 1121(1709) Târihli aynı mahkemenin bu hüccetinde, Hamza Paşa nâm-

diğer Tahtaminâre Câmii'nin tâmiri dolayısı ile inşaaata taallûk eden mufassal ölçüler ve teferruat mevcuddur. Verilen bu ölçülere ve bilgilere göre ve yanına bir de tahta minâre yapmak sûretiyle münderis câmii bir benzerini bugün inşâ etmek kaabildir. Bânî Nişancı Hamza Paşa'nın terceme-i hâli için Sicill-i Osmânî 2/252 ye müracaat etmek lâzımdır.)

5) "İstanbul'da Emin Sinan Mahallesi'ndeki Hamza Paşa Mescidi'nin tâmirine dâir....

Sene: 1045(1635)". (Aynı Mahkeme. Defter: 27, Sahife: 87) Fevkalâde teferruatlı bir tâmirat keşif raporudur. Aksamin bütün ölçüleri tâdat olunmuştur. Elimizdeki en eski tâmirat hücceti budur.

Sinan Ağa Camii (Şinasi Akbatu Arşivi'nden)

Cami, Eski Yeniçeriler Caddesi'nde olup yeni ismi ile Divanyolu Caddesi'dir. Solda girişi görülen sokak ise şimdiki Klodfarer Sokağı'dır. (İlk defa yayınlanan fotoğrafın çekim tarihi 1910'dur)

SİVAS'TA BÜYÜK VE KÜÇÜK ALİ BABA ZAVİYELERİ

Saim SAVAŞ

DERVİŞ ALİ BABA VE ZAVİYESİ

Sivas'ta hâlen Ali Baba adını taşıyan bir mahalle ve bir câmî bulunmaktadırlar. Ali Baba kimdir? Ne zaman yaşamıştır? Zâviyesi, câmîi ve mahallesi ne zaman teşekkül etmiştir? Zâviyenin dinî, içtimai ve iktisadî fonksiyonu nedir ve tarihî gelişimi nasıl olmuştur?

Bir vesile ile inceleme fırsatı bulduğumuz zâviyeye âit evrak bizi bu konuda çalışmaya sevk etmiştir. Ferman, berât, hüccet, buyruldu, mürâsele, vakfiye, i'lâm, nikâh akdi, çok sayıda fetvâ ve başka orijinal malzemeyi ihtivâ eden bine yakın evrak üzerinde çalışmamız devam ediyor¹. Nihai hedefimiz, bu evrâka ilâveten resmî arşivlerde bulunan malzemeyi de kullanarak, XVI. yüzyılda Orta Anadolu'da mühim bir fonksiyon icrâ ettiğini sandığımız Ali Baba Zâviyesi'nin monografisini çıkarabilmektedir.

XVII. asırda Sivas'tan geçen Evliya Çelebi, şehirde kırk mahalle ve onbir tekke bulundu-

ğunu belirtmekle beraber hepsinin ismini vermez. Önemli olarak ifade ettiği mahalle ve tekkeler içinde Ali Baba'nın ismi geçmiyor². En eskisi 1775'li yılları ihtiva eden Sivas Şer'iye Sicilleri'nin muhtelif sayfalarında verilen mahalle listelerinde hem Ali Baba ve hem de Zâviye-i Ali Baba mahallelerinin adı geçmektedir³. TKGM Arşivi'nde bulunan 982 Hicri tarihli Sivas Mufassal Defteri'nde zâviye kayıtlıdır⁴. Aynı defterin 19. sayfasında Mahalle-i Ali Baba Mescidi'nin kaydı mevcuttur. Defterin 29. sayfasında zâviye kaydından başka sonradan eklenmiş 1136 Hicri tarihli bir belge ile 1048 Hicri tarihli Ali Baba ibn Ahi Mehmed Beğ vakfiyesi kayıtlı bulunmaktadır. VGM Arşivi'nde, Büyük Ali Baba Câmîi ve zâviyesi vakfının eski ve yeni şahsiyet kaydı olmakla birlikte vakfiye kaydı bulunmamaktadır⁵. Ancak, Ali Baba ibn Ahi Mehmed Beğ vakfının yeni şahsiyet kaydı ve vakfiyesi mevcuttur⁶. Aynı vakfiyenin bir orijinal ve birkaç tane kopya

1 Ali Baba Zâviyesi arşivine âit belgeler emaneten elimizde bulunmaktadır. Bir kaç örnek için bkz. Ekler.

2 "Seyahatnâme", Dersaadet 1314, III, s.195-199.

3 S.Ş.S., 3 Numaralı Defter, s.133-134.

4 TKGM Arşivi, 982 Hicri Tarihli Sivas Mufassal Defteri, s.29-A.

5 Eski Şahsiyet Kaydı: Sivas-Aks. 1171. Yeni Şahsiyet Kaydı:2033.

6 Yeni Şahsiyet Kaydı: Esas 3/5: 221 sıra: 514. Vakfiye Tarihi: 11.1048. Vakfiye Defteri Nu: 2141, s.42.

nüşhası elimizde bulunuyor.

ALİ BABA'NIN KİMLİĞİ

Evvelâ konumuzla ilgili iki Ali Baba'nın varlığını belirtmemiz gerekiyor; Büyük Ali Baba ve torunu Küçük Ali Baba. Aynı şekilde bu iki Ali Baba'nın tesis ettiği iki zâviyenin mevcut olduğu görülüyor.

Zâviyenin evveliyâtını anlayabilmek bakımından öncelikle Büyük Ali Baba'nın kim olduğunun tesbitine çalışılacaktır. Torunu Küçük Ali Baba'nın vakfiyesi'nde "medine-i Sivas dâhilinde medfûn olan cennet-mekân-ı firdevs-âşiyân sultânü'l-evliyâ ve'l-ârifin bürhânü'l-etkiyâ ve'l-vâsılın merhûm Ali Baba..." şeklindeki kayıt, Ali Baba'nın manevî kimliğini anlatıyor⁷. Bu kayda göre Ali Baba, evliyâ ve âriflerin sultanı mertebesinde büyük bir şahsiyettir.

Ali Baba ne zaman yaşadı? Bu konuda henüz kesin bir tarih verebilecek bilgiye sahip değiliz. Fakat, onun yaşadığı dönemi belirlememize yarayan bir takım ipuçları var.

Hicrî 982/1574 tarihinde zâviye şeyhi Ali Baba'nın oğlu Ahi Mehmed Beğ'dir. Buradan hareketle Ali Baba'nın 1574'ten önce yaşadığı neticesi çıkarılabilir.

İbrahim Aslanoğlu'nun gördüm dediği, Büyük Ali Baba tarafından tertib edilen vakfiye 1546 tarihli⁸. 25 Rebiülâhîr 1092/1681 tarihinde düzenlenen bir hüccette, Karahisar-ı Şarkî mülhakatından Firuz Nahiyesi'ne bağlı Kuzucuk Karyesi'nin mâlikâne hissesinin "yüzzelli seneden mütecâvizdir" Ali Baba Zâviyesi

Vakfı mütevellîleri tarafından zaptedildiği kayıtlıdır⁹. Bu kayda göre de, Ali Baba Zâviyesi'nin yaklaşık olarak 1530'lu yıllarda faaliyette olduğu ve Ali Baba'nın da yine aynı yıllarda yaşadığı neticesine varılabilir.

Almus Degirmeni için yazılan Evâhir-i Şevval 1113/1702 tarihli bir fermanla geçen "Müteveffâ Rüstem Paşa binâ eylediği Ali Baba Zâviyesi..." şeklindeki kayıt, Ali Baba'nın Rüstem Paşa ile olan münâsebetine işaret ediyor¹⁰. 20 Şaban 1232/1817 tarihli berât-ı şerifte "Sivas'ta vâki Rüstem Paşa hocası Büyük Ali Baba Zâviyesi..." şeklinde geçen kayıt ise, bu münâsebeti açıklık getiriyor¹¹. Öyle anlaşıyor ki, Rüstem Paşa, hocası Ali Baba için bir zâviye yaptırmış veya yapmasına yardımcı olmuştur. Burada Rüstem Paşa'nın kimliğinin tesbiti gerekiyor. Acaba Ali Baba'nın hocalık yaptığı Rüstem Paşa kimdir?

İbrahim Aslanoğlu, Ali Baba'nın Kanunî Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Rüstem Paşa'nın hocası olduğunu yazıyor. Ancak, yazar bu bilginin kaynağını açıkça belirtmiyor. Bu konuda Ali Baba Câmii'nin 1956'daki imamının anlattıklarını ve nerede bulunduklarını belirtmeden gördüm dediği Ali Baba'nın ve torunu Küçük Ali Baba'nın vakfiyelerini kaynak olarak göstermiştir¹². Eğer bilgi kaynağı câmi imamının anlattıkları ise bir rivâyetten öteye geçemez. Yok eğer vakfiyelerde böyle bir mâlumât varsa mes'ele hallolmuş demektir. Bununla beraber, ihtiyatlı olmak kaydıyla bu bilginin doğru olduğunu kabul ediyoruz. Çünkü, sözkonusu Rüstem Paşa, 1544-1553 ve 1553-1561 yılları arasında sadrazamlık yapmış¹³ ve 1561 tarihinde vefat etmiştir¹⁴ ki,

7 TKGM Arşivi 14 Numaralı Sivas Mufassal Defteri, s.29'a sonradan eklenmiş vakfiye. II.1048/M.1638 tarihli olan ve VGM Arşivi, 2141 Numaralı Defter'in 42. sayfasında da kayıtlı bulunan vakfiyenin birkaç sureti de elimizde bulunmaktadır.

8 İbrahim Aslanoğlu "Pir Sultan Abdallar", İstanbul 1984, s.41.

9 Elimizde bulunan 20 Numaralı Hüccet.

10 Elimizde bulunan 3 Numaralı Ferman.

11 Elimizde bulunan 24 Numaralı Berât.

12 İbrahim Aslanoğlu, "a.e.", s.41-42.

13 İsmail Hâmi Danişmend, "İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi", İstanbul 1971, V, s.17-18.

14 Hafız Hüseyin Ayvansaraylı, "Ve'cyât-ı Selâtin ve Meşâhir-i Ricâl", Haz. Fahri Ç. Derin İstanbul 1978, s.9.

yaklaşık olarak Ali Baba ile aynı dönemde yaşamıştır.

Bu bilgileri verdikten sonra Ali Baba'nın XV. asrın sonları ile XVI. asrın ortaları arasında yaşadığı neticesine varılabilir.

İ. Aslanoğlu, bahsi geçen câmi imamından naklen, çok zengin olan Rüstem Paşa'nın, Sivas'ta mülkü olan bostanlarının tümünü Ali Baba'ya bağışladığını, Ali Baba tekkesi ve câmiinin burada kurulduğunu anlatıyor. Buna göre Ali Baba, "halkın gözünden uzak olsun diye câmi ve tekkeyi bostanın en uzak köşesine yaptırmış"¹⁵. Bu rivayet, tarihî gelişmeyi anlamamıza yardımcı olmakla birlikte, zâviyenin kuruluş yeri hakkında verdiği bilgi masalımsı bir hava taşıyor. Çünkü, zâviyelerin Osmanlı topraklarında gencl olarak XIV. asrın ortaları ile XVI. asrın ortaları arasında kurulduğu ve bu dinî-içtimâî müesseselerin şehirlerin biraz dışında binâ olunduğu biliniyor¹⁶. Ayrıca, zâviyenin öyle çok tenhâ bir mahalde değil, bilhassa gayr-i müslim nüfusun meskûn olduğu bir yerde veya bu mahallin yakınında kurulduğu da bilgimiz dâhilindedir¹⁷. 1574 tarihinde Ali Baba Mescidi Mahallesi'nde 9 müslim hâneye karşılık 55 gayr-i müslim (gebrân) hâne bulunuyordu¹⁸. Gayr-i müslim olarak kaydedilen; Murâd, Kazan, Çalapverdi, Körpe, İsrâîl, Mısırsheh, Şehrüz, Babacan, Bahadır, İhtiyar, Rikab, Ceder, Sadaka, Şemsetin, Kemahî, Tımar, Kürd, Zekerîyye, Bünyad, Sahamir, Sabit, Güçbeğ, Sefer, Melik, Makdese, Emirşe, Bâli, Küçük ve Devletyar isimleri bilhassa kültür tarihimize bakımından enteresan bir mahiyet arz ediyor. Acaba bu tip isimleri taşıyan şahıslar,

1071 Malazgirt Zaferi'nden önce Anadolu'ya gelip hristiyanlaşan Türklerden midirler? Yoksa bunlar, Türk kültürünün tesiriyle mi böyle isimler almışlardır? Biz bu aşamada bunlardan birisini veya bir başka şıkkı tercih edecek bilgiye sahip değiliz.

1274/1831 nüfus sayımına göre Zâviye-i Ali Baba Mahallesi'nde 28 müslim hâneci olup, gayr-i müslim hâneci bulunmamaktadır. Ali Baba Mahallesi'nde ise, 43 müslim hâneci ve sadece 3 gayr-i müslim hâneci kayıtlıdır¹⁹. Bu durumda şu soruların tartışılması gerektiği kanaatindeyiz; Ali Baba Zâviyesi, islâmlaştırma gayesiyle mi özellikle gayr-i müslimlerin yaşadığı bir bölgede kurulmuştur? 1574'de kayıtlı gayr-i müslim nüfusun 1831 nüfus sayımında kaydedilmemesi bunların ihtidâ ettikleri anlamına gelir mi? Yoksa gayr-i müslimlerin meskûn oldukları kesim daha sonra ayrı bir mahalle haline mi getirildi ki, bu netice ortaya çıktı?

5 Rebiülevvel 1195/1781 tarihinde düzenlenen bir hüccet, Ali Baba Mahallesi'ne müslüman nüfusun iskânı hususunda bilgi verecek mahiyette görünüyor²⁰. Zâviye yakınında bulunan Hubyar Bostanı denilen yere daha önce mütevellî izniyle bazı kimseler tarafından menzil ihdas ve binâ edilmiş. Menzil sahipleri o tarihten beri zâviyeye her yıl 107 vakıyye şem'i ruğan veriyorlarmış. Ancak, zamanla menzillerde değişiklikler, artma ve azalmalar meydana geldiğinden, 107 vakıyye şem'i ruğanın tahsilinde güçlükler ortaya çıkmış. Bir takım dâvâ ve münâzaalardan sonra menzil sahiplerinden

15 İbrahim Aslanoğlu, "a.e." s.42.

16 M. Zeki Pakalın, "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü", İstanbul 1983, III. s.648; Semavi Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dinî-içtimâî Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli Câmiler", "İ.Ü.İ.F.M.", 23 (1962-1963), Nu:1-2, s.23-29.

17 TKGM Arşivi, 14 Numaralı Defter, s.19-A.

18 TKGM Arşivi, 14 Numaralı Defter, s.19-A.

19 S.Ş.S., 16 Numaralı Defter, s.181-182.

20 Elimizde bulunan 59 Numaralı Hüccet.

toplam 1931 akçe alınmak üzere sulh yapılmış. Buna göre, menzil sahipleri, miktar belirtilen parayı kendi aralarında toplayıp her yıl Berât Gecesi'nde zâviyeye teslim edeceklerdi. Ayrıca, hüccette menzillerin satışı durumunda mütevelliden izin alınması gerektiği de belirtiliyor²¹.

Demek ki, zâviye özellikle gayr-i müslim nüfusun yaşadığı bir mahalde kurulmuş, zamanla zâviyeye âit bahçe ve bostanların iskânı ile de mahalle teşekkül etmiştir.

PIR SULTAN ABDAL- ALİ BABA İLİŞKİSİ

Ali Baba'nın müsâhibi olarak rivâyet edilen Pir Sultan ile ilgili bilgiler de konumuzu alâkadar ediyor. Pir Sultan'a âit olduğu söylenen bir şiirde Ali Baba adının iki yerde geçmesine istinâden müsâhilik mes'elesinin ortaya çıktığı anlaşıyor. Bu rivâyetin gerçek olup olmadığının tesbiti için Pir Sultan'ın yaşadığı dönemin belirlenmesi gerekmektedir. Pir Sultan'ın yaşadığı zaman diliminin tesbitinde yazılı belgelerden çok onun şiirleri kaynak olarak kullanılmakta ve dolayısıyla kesin bir tarihe ulaşılamamaktadır. İ. Aslanoğlu, muhtelif kaynakları değerlendirerek Pir Sultan'ın 1547-1551 veya 1587-1590 yılları arasında idam edildiği neticesine varıyor²². Asım Bezirci, Pir Sultan'ın 1510-1514 yılları arasında doğduğu tahmininde bulunup, 1589 veya 1590 yılında i-

dam edildiğini kabul ediyor²³. Mehmet Bayrak ise, idam tarihini 1590 olarak kesinleştiriyor²⁴. Ahmet Köklügiller, Pir Sultan'ın XVI. asrın sonları ve XVII. asrın başında yaşamış olabileceğini belirtmiştir²⁵.

İ. Aslanoğlu, Ali Baba'nın ölüm tarihini 1546 olarak kabul ettiği için, 1979'da yayınlanan bir makalesinde müsâhiplik mes'elesini mümkün görmemiş, 1984'te basılan kitabında ise, rivâyet olarak yukarıdaki bilgiyi vermekle yetinmiştir²⁶. Cahit Öztelli ve Asım Bezirci de, İ. Aslanoğlu'nu kaynak göstererek Ali Baba'yı Pir Sultan'ın müsâhibi olarak kaydetmişlerdir²⁷. Ancak, A. Bezirci, Ali Baba'nın Pir Sultan'ın ölümüne tanık olmasının mümkün olmadığını ve bu yüzden ya Ali Baba'nın sonra öldüğünü veya müsâhibin bir başka Ali Baba olabileceğini belirtiyor²⁸.

Eğer Pir Sultan'ın idâmı XVI. asrın ortalarında gerçekleşti ise, Ali Baba-Pir Sultan münâsebeti zaman olarak mümkün olabilir. Ancak, idam tarihi aynı asrın sonları ise Pir Sultan'ın Ali Baba'ya müsâhip olması mümkün değildir. Çünkü, Ali Baba'nın 1574'ten önce vefat ettiği muhakkaktır. Hattâ 1569'dan önce vefat etmiş olması da kuvvetle muhtemeldir²⁹.

Bu bakımdan, Ali Baba-Pir Sultan münâsebeti çok zayıf bir ihtimal gibi gözüküyor. Bir kere sözkonusu şiirin Pir Sultan'ın kendisi ta-

21 Elimizde bulunan 59 Numaralı Hüccet.

22 İbrahim Aslanoğlu, "a.e.", s.48.

23 Asım Bezirci, "Pir Sultan", İstanbul 1986, s.52, 67.

24 Mehmet Bayrak, "Pir Sultan Abdal", İstanbul 1986, s.133.

25 Ahmet Köklügiller, "Pir Sultan Abdal", İstanbul 1984, s.19.

26 İbrahim Aslanoğlu, "Pir Sultan Abdal'ın Zindandaki Yaşamı", "Türk Folkloru", Yıl:4, Sayı:4 (Kasım 1979), s.28-30; Yazar, bu makâlesinde, Ali Baba'nın vakıf tesis ve ölüm tarihini 1546 olarak veriyor. Torunu Küçük Ali Baba'nın vakıf tesis ve ölüm tarihini ise, 1631 olduğunu kaydetmiştir. Yazarın sözünü ettiği Küçük Ali Baba vakfiyesi elimizdeki 1638 tarihli vakfiye olmalıdır. Ancak, Küçük Ali Baba hem 1631 ve hem de 1638 tarihinde vakıf tertip etmiş olabilir. Ayrıca, yazarın Büyük ve Küçük Ali Baba'nın vakıf tesis ve ölüm tarihlerini aynı olarak göstermesi bize pek mantıklı gelmedi.

27 Cahit Öztelli, "Pir Sultan Abdal", İstanbul 1985, 6. Baskı s.27; Asım Bezirci, "a.e." s.46.

28 Asım Bezirci, "a.e." s.46.

29 1574 tarihli Sivas Mutassal Defteri'nde Ali Baba'nın oğlu Ahi Mehmed Beg zâviyeye mutasarrıftır. bkz. s.29-A; 1569 tarihli defter-i cedid-i hâkânî süretinde de Ali Baba'nın kendisi değil zâviyedâri faaliyettedir.

rafından söylendiği kesin değildir. Üstelik ne Ali Baba'nın ve ne de Pir Sultan'ın ölüm tarihleri henüz kesin olarak bilinmiyor. Bunun yanında, birden fazla Pir Sultan ve Ali Baba'nın olması da, bu konuda hüküm vermemizi zorlaştırıyor.

Eğer Ali Baba-Pir Sultan münasebeti doğru ise, bu, konumuz açısından Ali Baba'nın mezhebi mevzuunda kıymet ifade eder. Bilindiği gibi, Pir Sultan, İran Safevî hânedânına bağlı isnâ-âşeriyeden Kızılbaş bir Türkmen zümresine mensuptur³⁰. İ. Aslanoğlu, adı geçen câmi imamından rivâyetle, "Aslında Ali Baba'da da biraz Alevilik varmış. Torunları sonradan dönmüşler" diyor³¹. Her ne kadar bir insanın biraz alevî biraz sünî olması pek mantıklı olmasa da, verilen bu bilgi ilgimizi çekiyor. Acaba gerçekten Ali Baba, gayr-i sünî fikirler taşıyan bir derviş mi idi?

Bilindiği üzere Yavuz Sultan Selim devrinde (1512-1520) Anadolu'da Kızılbaşlar'la yapılan mücadeleler sırasında çok sayıda zâviye tahrip olunmuş veya terkedilmişti. Kanunî döneminde (1520-1566) ise, bu tip zâviyeler ihyâ edildiği gibi yenilerinin yapılmasına da hız verilmişti³². Böyle bir ortamda kurulan gayr-i sünî bir zâviyeye devlet desteğinin olabileceği biraz şüphelidir. Aynı şekilde Safevîler'le mücadelenin yoğunlaştığı bir zamanda sadrazam olan Rüstem Paşa'ya Ali Baba'nın hocalık yapması, kendisinin gayr-i sünî bir derviş olması ihtimâlini azaltıyor. Bununla beraber, Ali Baba, gayr-i sünî grupların tâkibâta uğradığı bir dönemde, bu tâkibâtdan kurtulabilmek için sünî bir kimlik edinmiş de olabilir. Bu-

nun yanında, Ali Baba'nın her iki kesimce de sevilen bir derviş olabileceği de düşünülmesi gereken bir ihtimâldir.

Bu konuda şimdilik kesin bir hüküm vermemekle birlikte, yukarıda sıraladığımız mesnedlere ek olarak, Ali Baba'nın ve torununun "baba", oğlu ile oğlunun torunun ise "ahi" olarak anılmalarının ilginç olduğunu belirtelim³³.

Ali Baba'dan sonra 1574 tarihinde oğlu Ahi Mehmed Beğ zâviye şeyhidir. 1638 tarihinde Ahi Mehmed Beğ'in oğlu Ali Baba vakfiye tertiplemekte ve oğlu Ahi Mehmed Beğ'i müteveli tayin etmektedir. Bu şekilde ailenin ilk dört temsilcisi ortaya çıkmış oluyor. Çalışmaların derinleşmesiyle birlikte şecerenin tamamının ortaya çıkacağı ümidindeyiz.

ZAVİYELERİN KURULUŞU BÜYÜK ALİ BABA ZAVİYESİ VE VAKFİYELERİ

İ. Aslanoğlu'nun verdiği bilgiye dayanarak şimdilik Büyük Ali Baba Zâviyesi'nin 1546 tarihinde kurulduğunu veya daha önceki bir tarihte kurulmakla beraber bu tarihte yapılan vakıfla desteklendiğini kabul etmek durumundayız.

25 Şaban 976/1569 tarihli defter-i cedîd-i hâkânî sûretî, Ali Baba Zâviyesi hakkında entresan bilgileri ihtivâ ediyor. İbtidâ-i fethden o tarihe kadar bir akçe geliri olmayan ve hâsılı harcını karşılamadığı için kimsenin talip olmadığı ve bu yüzden hattal kalan üç kıt'a tuzla ve bir kıt'a mezraa Ali Baba zâviyedârı tarafından kendi parasıyla ihyâ ve âbâdân edilmiş, bunun üzerine sözkonusu mezraa elli akçe maktû ve

30 Köprülüâde Mehmed Fuad, "Bir Kızılbaş Şairi Pir Sultan Abdal", "Hayat", Cild: 3 (1928), S.64, s.3-4; Sadettin Nüzhet, "XVII. Asır Saz şairlerinden Pir Sultan Abdal", İstanbul 1929, s.10-21.

31 İbrahim Aslanoğlu, "a.e.", s.42.

32 Ahmet Yaşar Ocak, "Zâviyeler", "V.D." XII (1978), s.258.

33 M. Fuad Köprülü, "baba" lakabının daha çok Bektaşî, İlaydariye, Kalanderiye tarikatlarına mensup şeyh ve dervişler tarafından kullanıldığını belirtiyor. bkz. "Baba", "İ.A.", II, s.165-166; Ahilik ise, daha çok sosyal, ekonomik ve dinî muhtevâlî bir kavram. Ahilik kavramının muhtelif yönleri ile tartışıldığı, "Türk Kültürü ve Ahilik XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri, 13-15 Eylül 1985 Kırşehir", İstanbul 1986, isimli eserde bu konuda kıymetli makâleler mevcuttur.

üç kıt'a tuzla, beşte birini mîrî'ye vermek şartıyla zâviyedârın uhdesine kayd olunmuştur³⁴. Bu hadise, Ali Baba Zâviyesi'nin, Ö. Lütî Barkan'ın bahsettiği, istilâ devirlerindeki kolonizatör Türk dervişleri için yapılan zâviyelerin benzeri ve bir devamı niteliğini taşıdığı hissini veriyor³⁵.

1574 tarihli mufassal kaydına göre zâviye, Ahi Mehmed veled-i Ali Baba tasarrufundadır. Bu tarihte zâviyenin sekiz adet hizmetkârı mevcuttur ve bunlar yaptıkları hizmet karşılığında avârız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye'den muaftırlar. Hizmetkârlardan ikisi Ali Baba'nın birâderinin oğlu, üçü Ali Baba tarafından azad edilmiş köle (mu'tak) dir³⁶. Aynı defterde zâviyeye kayıtlı altı zemin ve bir bağçe bulunmaktadır. Deftere sonradan eklenmiş 17 Şevval 1136/1724 tarihli belgede, Ali Baba Zâviyesi'nin Defterhâne-i Âmire'de kaydının olduğu, ancak henüz vakfiyesinin kaydı olmadığı belirtilerek, vakıf mütevellileri Ahi Mehmed, İsmail ve diğer Mehmed tarafından, vakfiye-i ma'mûlûnbihasının Defterhâne-i Âmire'ye kaydı hususunda fermân-ı âli ricâ edilmektedir. Belgenin devamında, Beğdağı yakınında batı tarafında bulunan Tuzlaovası, Çamözü ve Asurönü tuzlalarının, beşte birini mîrî'ye vermek şartıyla Ali Baba ve Ebulkasım elinde bulunduğu belirtiliyor³⁷. Ancak, Ali Baba'nın iştirâki sadece Tuzlaovası'ndadır, diğerleri müstakillen Ebulkasım elindedir. Aynı belgede, "mukâtaa-i tamga ve ihtisab ve boyahânemsi mahsulât-ı sâire" kaydı geçiyor. Bu kayıttan tamga, ihtisab ve boyahâne mukâataalarının zâviyeye tahsis edildiğini anlıyoruz. Ayrıca, Mihmad Beğ Karyesi'nde bulunan Gerdeklü, Berklü, Beğlik, Kızılcakışla ve Kuyucak tuzlasının ve Kışlak-ı Ağcaeniş Tuzlası'nın beşte biri mîrî'ye olmak şartıyla zâviyeye kayd olunduğu

belirtiliyor. Zilkâde 980/1573 tarihli berât-ı hümayûnla, hâsıl olan tuzun hâriçte satılmamak kaydıyla, mîrî'ye âit olan kısmının da zâviyeye kaydedildiği görülüyor³⁸.

Bu tarihlerde henüz Büyük-Küçük Ali Baba ayrımı sözkonusu değildir. Küçük Ali Baba Zâviyesi'nin 1638'de Ali Baba ibn Ahi Mehmed Beğ tarafından tesis edilen vakfiyeden daha sonraki yıllarda ortaya çıktığı kanaatini taşıyoruz. Bu bakımdan, buraya kadar anlatılanlar, daha sonra Büyük Ali Baba Zâviyesi olarak anılan zâviyeyi ilgilendirmektedir.

1837 tarihinde düzenlenen Sivas Vakıf Muhasebe Defteri'ndeki Büyük Ali Baba Zâviyesi ile ilgili kayıtlar, daha birtakım gelir kaynaklarının olduğunu gösteriyor. Buna göre o tarihte zâviyeye âit gelir kaynakları aşağıdaki şekildedir:

-Niksar Kazası'na bağlı Başdemi Karyesi'nin tamam mâlikâne-i öşrü.

-Aynı kazaya bağlı Keyran Karyesi'nin nısf mâlikâne-i öşrü.

-Aynı kazaya bağlı Hisarcık Karyesi'nin tamam mâlikâne-i öşrü.

-Aynı kazaya bağlı Kızılkaya Karyesi'nin tamam mâlikâne-i öşrü.

-Aynı kazaya bağlı ve hâlen mezraa olan Kirele Karyesi'nin tamam mâlikâne-i öşrü.

-Aynı kazaya bağlı Kagüne'nin nısf mâlikâne-i öşrü.

-Aynı kazaya bağlı Karacagöl Mezraası'nın tamam mâlikâne-i öşrü.

-Zile Kazası'na bağlı, Kızılkünbed'e tâbi Ey-mir Karyesi'nin tamam mâlikâne-i öşrü.

-Sivaslı Kazası'na tâbi Kuşçu Karyesi'nin

34 Elimizde bulunan sûret.

35 Ö. Lütî Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", "V.D.", II (1942), s.281-304.

36 TKGM Arşivi, 14 Numaralı Defter, s.29-A.

37 TKGM Arşivi, 14 Numaralı Defter, s.29'a ekli belge.

38 TKGM Arşivi, 14 Numaralı Defter, s.29'a ekli belge.

tamam mâlikâne-i öşrü.

-Aynı kazaya bağlı Gemriz Karyesi'nin nisf mâlikâne-i öşrü.

-Aynı kazaya tâbi Ötük Karyesi'nin tamam mâlikâne-i öşrü (aynı karyeye tâbi Dere, Karataş, Korucuk ve Kebir mezraaları dâhil).

-Aynı kazaya bağlı Karkın Mezraası'nın nisf mâlikâne-i öşrü.

-Bayramlı Livası'na bağlı Karataş, Kovani, Kürddiloz, Temürcilik ve Enderin karyelerinin on schimde bir schim öşrü.

-Tonus aklâmından berât ile zâviyeye, Harameyn cânibinden Atik Valde Sultan tarafından beher sene 35 kile hinta tahsis edilmiştir.

-Sivas civarında Çorak Mezraası'nın dörtte bir hissesi.

Bu tarihte vakfa âit bir câmi, câmi içinde çeşmeler ve türbe mevcut olup, zâviye mütevellinin hânesi durumundadır. Yine aynı tarihte evlâd-ı vâkıfıdan Es-Seyyid Eş-Şeyh Ebubekir, Şeyh Osman, Şeyh Ahmed ve Şeyh diğer Ebubekir altı mud hinta ile nezâret, kitâbet ve cibâyet cihetlerine mutasarrıflardır³⁹.

Büyük Ali Baba Zâviyesi hakkında şimdilik verebileceğimiz mâlumât bu kadardır. Şimdi, Büyük Ali Baba'nın torunu Küçük Ali Baba tarafından tesis edildiği anlaşılan ve belgelerde "Küçük Baba" "Veled-i Diğer Ali Baba" ve "Küçük Ali Baba" zâviyesi şekillerinde geçen zâviye tanıtılmaya çalışılacaktır.

KÜÇÜK ALİ BABA ZAVİYESİ

1638 tarihinde düzenlenen Ali Baba ibn Ahi Mehmed Beğ vakfiyesi ile yeni bir zâviye tesis edildiği anlaşılmıyor. Vakfiyede, "ceddim merhûm-ı mezbûrun medine-i merkûme dâhilinde binâ eylediği zâviyesi..." kaydı geçmekte ve bu zâviyede sâkin olanların, vâkıfın vefâtından sonra vakfedilen mallara mutasarrıf olma-

ları şart koşulmaktadır⁴⁰. Bu bakımdan vakfiyenin, Büyük Ali Baba tarafından tesis edilen zâviyeyi desteklemek amacıyla düzenlendiği neticesine varıyoruz. Bununla beraber Küçük Ali Baba'nın, "ta'lim-i sıbyan için müceddeden" bir muallimhâne binâ eylediği görülmüyor. Vakfiyede, muallimhâneye yevmî üç akçe vazife ile bir muallim ve yevmî bir akçe vazife ile bir halife tayin olunması şart koşulmuştur. Aynı şekilde, daha önce Büyük Ali Baba tarafından binâ edilen mescid-i şerif imamına yevmî üç akçe ve müezzinine yevmî bir akçe vazife verilmesi vakıf şartlarından. Ayrıca, "mübârek gecelerde mescid-i şerifte berât vaz' olunması" (berât mumları yakılıp mescidin aydınlatılması), helva ve yemek hazırlanarak zâviyede bulunan "mukîm ve müsâfirîne" ikrâm olunması da vakfiyede belirtilmiştir.

Küçük Ali Baba'nın vakfettiği mülkü:

-Büyük Ali Baba Zâviyesi yakınında bulunan Boyraz yerleri denilen mülk mezraalar.

-Hamzabostanı denilen mülk bir kıt'a bostan yeri.

-Sivas'a tâbi Tavra Karyesi nehri üzerinde bir çatı altında işleyen üç göz mülk değirmen.

-Bu değirmenlere bitişik mülk bir kıt'a çayır.

-Sivas'ta Soğuk Çermik yakınında bulunan beş kıt'a mülk çayır.

-Sivas'a tâbi Sırasöğüd Mevzii'nde bulunan Pirkinik Suyu üzerinde işleyen bir göz değirmen.

El-Hâc Zâhid mahallesi yakınında adı geçen Pirkinik Suyu üzerinde işleyen bir göz değirmen

-Yeniil Kazası'na tâbi Ulaş Karyesi sınırı dâhilinde Tecer Suyu denilen nehir üzerinde bir çatı altında işleyen üç göz mülk değirmen.

39 Sivas Müzesi'nde bulunan 1251-1252 Tarihli numarasız Vakıf Muhasebe Defteri. s.140-141.

40 Bkz. Dipnot 6.

-Sivasili Kazası'na tâbi Ötük Karyesi'nde Köseadağı Nehri üzerinde işleyen bir göz değirmen.

-Aynı kazaya tâbi Kemriz Karyesi sınırı dâhilinde yine Köseadağı Nehri üzerinde işleyen bir göz değirmen.

-Aynı kazaya bağlı, mülk-i mahzû olan Uzun Karyesi'nin tamam mâlikâne-i muayyenesi.

-Tozanlı Kazası'na tâbi Divriğin Karyesi'nin, mülkü olan nısf mâlikâne-i muayyenesi.

-Divriğin Karyesi'nde Tozanlı Nehri üzerinde işleyen bir göz mülk değirmen.

-Tozanlı Kazası'na tâbi Tağnis Karyesi'nde Tozanlı Nehri üzerinde ve Tozanlı Suyu üzerinde bir çatı altında işleyen iki değirmen ocağı.

-Budaközü Kazası'nda bulunan Emrullah Tuzlası denilen çalışır durumdaki mülk tuzla.

-Bu tuzlaya bağlı Dikilitaş, Koyunağılı ve Elekçi tuzlaları olarak bilinen mülk tuzlalar.

-Hargün Nahiyesi'nde bulunan Sertan Tuzlası.

-Sivasili Kazası'nda Beğli Tuzlası'na bağlı Gerdekli, Celalli ve Pur adındaki tuzlalar.

-Çamözü ve Acıboğrum'da bulunan küçük tuzla.

-Cirhin Karyesi'nde bulunan küçük tuzla.

-Tokat Kazası'na tâbi Tozanlı Nahiyesi'nde Gibis, İrmenis ve Değeryer adındaki karyelerin dörtte bir (rub') mâlikâne hisseleri⁴¹

Elimizde bulunan tarihsiz bir belgede, Küçük Ali Baba Zâviyesi'nin gelir kaynaklarının dökümü verilmiştir. Yukarıda adı geçen değirmen, tuzla ve köylerin tamamı bu listede yer alıyor. Bu bakımdan, Ali Baba ibn Ahi Mehmed Beğ'in Küçük Ali Baba ve tesis ettiği vakfiyenin de o tarihte veya daha sonra teşekkül eden Küçük Ali Baba Zâviyesi'nin gelir kaynakları olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bahsi geçen

belgede, yukarıda adı geçen çayır ve değirmenlerin tamamının kullanılmaz (muattal) halde ve Elekçi, Cirhin ve Acıpınar tuzlalarının harap oldukları kaydedilmiştir.

Aynı âileye âit iki zâviyenin teşekkül etmesiyle birlikte vâkıfların evlatları arasında uzun yıllar devam eden bir mütevellilik ve zâviyedarlık mücadelesinin başladığına şahit oluyoruz. Elimizde bulunan 1142/1730 ve 1156/1743 tarihli iki belge bu hususa açıklık getirmektedir. Bu belgelerde geçen "medine-i Sivas'da vâki Rüstem Paşa hocası Büyük Ali Baba Zâviyesi vakfının zâviyedarlık ve tevliyeti vazife-i muayyene ile batnen ba'de batn evlâda meşrû olup ve yine Veled-i Diger Ali Baba Zâviyesi vakfının zâviyedarlık ve tevliyeti batnen bâ'de batn meşrû olduğu vakfiyelerinde mestûr ve mukayyed olub..." şeklindeki kayıtlar, bizim henüz göremediğimiz Büyük Ali Baba vakfının bütün evlâda, Küçük Ali Baba vakfının ise sâdece erkek evlâda meşrû olduğunu göstermektedir. Aynı belgelerden, karışıklığın bu yüzden ve 1097/1685-86 yılından itibaren iki sene zâviyeye mutasarrıf olan Fatma Hatun'un (Küçük Ali Baba'nın kızıdır) ölümünden sonra başladığını anlıyoruz. Fatma Hatun'un vefâtından sonra evlâd-ı kebîrleri Ahî Mehmed ve İsmail müştereken mutasarrıf oluyorlar. Bu ikisinin ölümünden sonra İsmail'in oğlu Seyyid Ali, zâviyedar ve mütevellî oluyor. Ancak, halaları Emine ve Ayşe hatunlar (Fatma Hatun'un kızları) evlâdiyet dâvâsı açarak mütevellilik ve zâviyedarlıkta pay istiyorlar. Uzun süren yazışmalardan sonra 1142/1730 yılında ayrı ayrı verilen berâatlarla Büyük Ali Baba Zâviyesi Emine ve Ayşe hatunlara, Küçük Ali Baba Zâviyesi ise Seyyid Ali'ye tevcih olunmuştur⁴².

1156/1743 tarihli vakfın borcu ile alâkalı olarak gönderilen ferman, mes'elenin bu tarihe kadar çözüme kavuşturulmadığını gösteriyor. Buna göre, Seyyid Ali her iki zâviyeye de mu-

41 1251-1252 Tarihli numarasız Vakıf Muhasebe Defteri, s.4.

42 Elimizde bulunan 3 ve 4 Numaralı i'âmlar.

tasarrif iken, Emine ve Ayşe hatunların evlâdiyet dâvâsı açmaları üzerine, Seyyid Ali, vakfın borcu olan 14,5 kise akçenin yarısını ödemeleri şartıyla tevliyetin yarısını Emine ve Ayşe hatunlara devrediyor. Sonradan Emine ve Ayşe hatunlar bu parayı ödemeyi reddettikleri için mes'ele devam edip gidiyor⁴³. Elimizdeki vesikalardan çoğu bu tip problemlerle ilgilidir. Acaba bu yüzden mi yukarıda adı geçen değirmen, çayır ve tuzlalar kullanılamaz hâle geldi? Gerekli bakımları yapılmayan gelir kaynaklarının zamanla harap olmaları açıktır. Bununla beraber, meselâ eşkiyalık hâdiseleri de harâbiyetin sebebini teşkil etmiş olabilir.

1837'de düzenlenen Sivas Vakıf Muhasebe Defteri'ndeki kayıtlar, o tarihteki Küçük Ali Baba Zâviyesi'nin gelir kaynaklarının dökümünü veriyor. Bunlar; senevi öşrü 500 kuruş olan 7 tarla, Uzun Karyesi'nin tamam mâlikâne-i öşrû olan 405 kuruş, Divriğin Karyesi'nin 400 kuruşluk nisf bedel-i iltizâmı, Dikilitaş, Koyunağlı ve Elçeki tuzlalarının iltizam bedeli olan 6000 kuruş, Sertan Tuzlası, senevi icâresi 24 kuruş olan Beğli Tuzlası, bedel-i iltizâmı 1000 kuruş olan Celallipur⁴⁴ Tuzlası, senevi icâresi 12 kuruş olan Küçük Memleha, rub' mâlikânesi 610 kuruş olan İrmenis, Değeryeri ve Gibis karyeleridir.

1638 tarihli vakfiyede kaydedilen muallim, imam ve müezzinin günlük ücretleri 1837'de de değişmeden devam etmiştir. Fakat, vakfiyede bahsi geçen "halife" bu tarihte mevcut görünmüyor. Bu tarihte muallimlik, imâmet ve müezzinlik görevi aynı şahıs tarafından ifâ edilmektedir. Bu şekilde yıllık toplam 63 kuruş olan ücrete, mütevellî tarafından verilen 200 kuruş eklenerek, bu üç vazifeyi yürüten kişiye bir yılda 263 kuruş ödenmektedir. Görüldüğü gibi, vakfiyede şart koşulmamasına rağmen mütevellî, yetkisini kullanarak, akçenin değer kaybı sebebiyle yetersiz kalan söz konusu ücrete takviyede bulunmuştur.

NETİCE

Ali Baba'nın yaşadığı dönemi, yaklaşık XV. asrın sonları ile XVI. asrın ortaları olarak belirlemek mümkündür. Yine aynı dönemde, büyük bir ihtimalle Kanunî'nin damadı ve sadrazamlarından Rüstem Paşa'nın sağladığı mâlî destekle zâviyesini kurduğunu söyleyebiliriz.

Ancak, Ali Baba'yı dinî-tasavvufî ve diğer yönleriyle tanıyabilmemiz için, yaşadığı dönemde bilhassa Sivas ve çevresinin ve daha genel olarak Osmanlı Anadolu'sunun dinî-tasavvufî hayatını, toplumu etkileyen mezhep, tarikat ve diğer akımları tanımamız icap ediyor. Ayrıca, bu tip hadiselerin oluşumunda tesiri azımsanmayacak siyasî gelişmelerin de bilinmesi faydalı olacaktır. İşte o zaman, Ali Baba'nın gerçek şahsiyetini, zâviyesinin icrâ ettiği fonksiyonu, kuruluş gayesini ve tesirlerini anlayabiliriz.

Ahmet Yaşar Ocak tarafından yapılmış olan "Emirci Sultan ve Zâviyesi", (İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi, IX (1978), s.129-208) isimli çalışmanın bir benzerini yapmayı düşündüğümüz daha şümulü bir çalışmada, konu içinde belirlenen ve yukarıda ifâde edilen problemlerin çözümü için gayret sarfedilecektir. Bu şekilde, Anadolu dinî-tasavvufî tarihinin bir sayfasının daha aydınlanacağı ümidindeyiz. Bu çalışmada, genel olarak zâviyenin tanıtımı ile yetinilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Kaynakları:

-Sivas Müzesi'nde bulunan,

3 Numaralı Sivas Şer'iye Sicili

16 Numaralı Sivas Şer'iye Sicili

1251-1252 Tarihli Numarasız Vakıf Muhasebe Defteri

-TKGM Arşivi'nde bulunan 14 Numaralı Sivas Mufassal Defteri

43 Elimizde bulunan 39 Numaralı Ferman.

44 Daha önceki belgelerde Celalli ve Pur adıyla ayrı ayrı kaydedilmiştir.

-VGM Arşivi'nde bulunan 2141 Numaralı Defter

-Elimizde bulunan belgeler: Ali Baba Zâviyesi Arşivi'ne âit belgeler emâneten nezdimizde bulunmakta ve tasnifi hâlen devam etmektedir. Bu çalışmada aşağıdaki belgeler kullanılmıştır:

25 Şaban 976/1569 Tarihli Defter-i Cedîd-i Hâkânî Sûreti

1048/1638 Tarihli Ali Baba ibn Ahi Mehmed Beğ Vakfiyesi

25 Rebiülâhîr 1092/1681 Tarihli 20 Numaralı Hücet

Evâhîr-i Şevval 1113/1702 Tarihli 5 Numaralı Ferman

1142/1730 Tarihli 3 Numaralı İ'lâm

1156/1743 Tarihli 4 Numaralı İ'lâm

1156/1743 Tarihli 39 Numaralı Ferman

5 Rebiülevvel 1195/1781 Tarihli 59 Numaralı Hücet

20 Şaban 1232/1817 Tarihli 24 Numaralı Berât

Kitaplar:

-Aslanoğlu, İbrahim, *Pir Sultan Abdallar* İstanbul 1984

-Bayrak, Mehmet, *Pir Sultan Abdal*, İstanbul 1986

-Bezirci, Asım, *Pir Sultan*, İstanbul 1986

-Danışmend, İsmail Hamî, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, V. İstanbul 1971.

-Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, Dersaadet 1314

-Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Selâtin*

ve *Meşâhîr-i Ricâl*, Haz. Fahri Ç. Derin, Ankara 1978

-Köklügiller, Ahmet, *Pir Sultan Abdal*, İstanbul 1984

-Öztelli, Cahit, *Pir Sultan Abdal*, İstanbul 1985, 6. Baskı

-Pakalın, M.Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1983

-Sadettin Nüzhet, *XVII. Asır Saz şairlerinden Pir Sultan Abdal*, İstanbul 1929

-*Türk Kültürü ve Ahilik XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri 13-15 Eylül 1985 Kırşehir*, İstanbul 1986

Makâleler:

-Aslanoğlu, İbrahim, "Pir Sultan Abdal'ın Zindandaki Yaşamı", *Türk Folkloru*, Yıl:1, Sayı: 4 (1979), s.28-30

-Barkan, Ö.Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *V.D.*, II (1942), s.281-304

-Eyice, Semavi, "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimaî Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli Câmiler", *İ.Ü.İ.F.M.*, 23 (1962-1963), Nu:1-2, s.3-80

-Köprülü, M.Fuad, "Baba", *İ.A.*, s.165-166

-Köprüzâde Mehmed Fuad, "Bir Kızılbaş Şairi Pir Sultan Abdal", *Hayat*, Cild: 3(1928), S.64, s.3-4

-Ocak, A.Yaşar, "Zâviyeler" *V.D.*, XII (1978), s.247-269

-Ocak, A.Yaşar, "Emirci Sultan ve Zâviyesi", *İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi*, IX (1978), s.129-208.

I-1114/1703 Tarihli Ferman

Fermân-ı Gibis ve Değeryer

Emîrü'l-ümerâi'l-kirâm kebirü'l-küberâi'l-fihâm zü'l-kadri ve'l-ihtirâm sâhibü'l-izz ve'l-ihtişâm el-muhtass bi-mezîd-i inâyetü'l-meliki'l-a'lâ Sivas Beglerbeğisi olan — dâme ikbâluhû ve kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükâm ma'denü'l-fazl ve'l-keîâm mevlânâ Sivas kadısı zîde fazluhû tevki-i refî-i hümayûn vâsıl olucak ma'lûm ola ki, Fatma Hatun südde-i saâdetime arz-ı hal idüb berât-ı âli-şân ile mütevelliyesi olduğu Tokad Kazası muzâfâtından Tozanlı Nahiyesi'nde Gibis ve Değeryer nam karyelerin rub'-ı mâlikânesi ecdâdım Ali Baba Zaviyesi'ne râfî olan misâfirler için it'âm-ı ta'âm eylemek üzere şart ve tayin olduğu defter-i cedîd-i hâkânî'de mukayyed ve vakfiye-i ma'mûlûnbihâsında tasrih olunmuş iken Bekir nam kimesne ana mülkü deyu hilâf-ı şart-ı vâkıf zabt ve gâlesin ahz u kabz idüb galle-i vakfı edâ eylemeden fevt olub mal-ı vakf zimmetinde kaldığın bildirüb yedinde olan sûret-i cedîd-i hâkânî ve vakfiye-i ma'mûlûnbihâ ve fetvâ-yı şerifeye muhâlif fuzûlî zabt ve ahz u kabz idüb zimmetinde kalan galle-i vakfı ba'de's-sübût muhallefâtın kabz iden vârislerinden ma'rîfet-i

şer'ile alıvirilmek bâbında emr-i şerîfim recâ eylediği imdi şer'ile amel olunmak fermânım olmuştur buyurdum ki, hükm-i şerîfim vardıkda bu bâbda sâdır olan emrim üzere amel idüb dahî bir def'a şer'ile görölüb fasl olunmayan dâvâların tamam hak ve adl üzere gereği gibi şer'ile mukayyed olub göresin i'lâm olduğu üzere zikr olunan karyelerin rub'-ı mâlikânesi zâviye-i mezbureye şart ve ta'yin olduğu defter-i cedîd-i hâkânî'de ve vakfiye-i ma'mûlûnbihâda tasrih olunmuş olub ve mezbûrun fuzûlî zabt idüb kabz eylediği galle-i vakf müteveffâ-yı mezbur Bekir'in zimmetinde kalmış ise ol takdirce ba'de's-sübût zimmetinde kalan galle-i vakfı muhallefâtın ahz u kabz iden vârislerinden ma'rîfet-i şer'ile girü vakf için alıvirüb ihkâk-ı hak eylesin min ba'd kanun ve defter ve vakfiye-i ma'mûlûnbihâya ve fetvâ-yı şerife ve emr-i hümayûnuma muhâlif kimesne(ye) iş itdirmeyesin şöyle bilcesin alâmet-i şerife i'timad kılasın.

Tahrîren fi'l-yevmi'l-hâmis ve işrîn min şehr-i Ramazani'l-mübârek sene erbea aşer mie ve elf: 1114/1703

Be makâm-ı Edirne el-mahrûse

II-1122/1710 Tarihli Hüccet

Hüccet-i nâzır

Hurrire el-fakir Abdullah el-kadı bi-medicine-i Sivas

An-asıl Karayaka Kazası'nda Ayan nam kar-yeden olub medine-i Sivas'da vâki Ali Baba zâviyesi'nde sâkin ve mütemekkin iken bundan akdem gaybiyet-i münkatia ile gâib ve mefkûd olan Veli Beğ bin Tatar Muslu nam kimesnenin onbeş seneden mütecâviz hayat ve memâtı ma'lûm olmamağla medine-i mezbûrede ve sair yerlerde olan emvâli ve erzâkını zabt ve tesviye emrine bir kayyum nash olunmak lâzım ve mühim olmağın gâib-i mezbûrun sulbîoğlu işbu sâhibül-vesika İsmail Beğ nam kimesne müstakim ve dindâr ve kayyumluğa lâyık ve uhdesinden gelmeğe kâdir kimesne olduğunu zeyl-i vesikada muharrerü'l-esâmî bî-ğaraz müslimin ihbâr itmeleriyle hâkim-i muvakkî-i' sadr-ı kitâb tûbîlehû ve hüsnümeâb hazretleri dahî gâib-i merkûm Veli Beğ'in hayat ve memâtı ma'lûm oluncaya değin emlâk ve arâzisini zabt ve hıfza ve sair tesviye emrine merkum İsmail Beğ'i kayyum nash ve ta'yin eyledikde ol dahî vech-i muharrer üzere kayyumluk-ı mezbûru kabul ve hizmet-i lâzimesini kemâyenbeğîedâya taahhüd ve iltizâm itmeğın hâze'l-vesika ğıbbe't-taleb ketb olundu. Fî evâil-i Cemâziyelülâ li-sene isneyn ve işrin ve mie ve elf: 1122/1710

Şühûdü'l-hal: Muhtabzâde Es-Seyyid Ömer Ağa, Pazarbaşı Seyyid Mehmed Çelebi, Seyyid Halil bin Ebubekir, Hüseyin bin Murad, Molla Ömer bin Himmet ve ğayrihüm mine'l-huzzâr.

ماوراءالنهر والهند
والبحر والبر

والبحر والبر
والبحر والبر

الحق

عناصل قره بده خاصه عیال نام و قد در اول وقت به سید موسی و اخی علی بیار او به سید موسی بیار

ایمن بودند اوقدم غیبت منقطعه ای غایب و مفقود اولاد و بی بخت رتبه رسیدن

او به پیش سنده و معارف و حجاب و بی به معلوم اولی مخفی مدینه بودند و سبب برید

اولاد احوال و از رافقه ضبط و تسویه احرار برقم بغیب اولحق کانم و مهم

غایب مزبور کت صلیه او غایب است صاحب الویقه اسمعیل بیگ نام کت مستقیم

و قدیکه لایق و عهد سنده و کت که عا و کت که اول غایب و بی به سنده و عا و کت که بی به

سلیبی اخبار و تکرید حکام موقعی صدر کت بطل و کت حسن غایب و تکرید

غایب اوقدم و بی بخت حجاب و بی به معلوم اولی به کت که عا و کت که بی به

و سبب تسویه احرار برقم اسمعیل بیگ برقم بغیب و تکرید کت که عا و کت که بی به

مزبور بی قور و خدمت لایق و تکرید کت که عا و کت که بی به

کت اول غایب و بی بخت حجاب و بی به معلوم اولی به کت که عا و کت که بی به

و سبب تسویه احرار برقم اسمعیل بیگ برقم بغیب و تکرید کت که عا و کت که بی به

مزبور بی قور و خدمت لایق و تکرید کت که عا و کت که بی به

کت اول غایب و بی بخت حجاب و بی به معلوم اولی به کت که عا و کت که بی به

و سبب تسویه احرار برقم اسمعیل بیگ برقم بغیب و تکرید کت که عا و کت که بی به

مزبور بی قور و خدمت لایق و تکرید کت که عا و کت که بی به

کت اول غایب و بی بخت حجاب و بی به معلوم اولی به کت که عا و کت که بی به

و سبب تسویه احرار برقم اسمعیل بیگ برقم بغیب و تکرید کت که عا و کت که بی به

[illegible]

V-1115/1703 Tarihli Berat

Berât-ı Tecdîd

Hâliyen taht-ı âli-i baht-ı Osmânî üzere cülûs-ı hümayûn-ı sa'âdet-makrûnum vâki olub umûmen tecdîd-i berevât fermânım olmağın Sivas'da vâki Küçük Ali Baba ve Büyük Ali Baba Zâviyesi'nin vazife-i muayyene ile ber vech-i meşrûta mütevelliyesi olan işbu râfia-i tevki'-i refi'i ş-şân-ı hâkânî Fatma Hatun yedinde olan berâtın getürüb der-sa'âdetimden tecdîdin recâ itmeğın hakkında mezid-i inâyet-i pâdişahânem zuhûra getürüb atık berât mücebince binyüzonbeş Rebiyyü'lâhiri'nin onuncu gününden müceddeden bu berât-ı hümayûn-ı izzet-makrûnu

virdim ve buyurdum ki mezbûre varub zâviye-i mezbûrelere meşrûtiyet üzere mütevellisi olub edâ-yı hizmet eyledikten sonra bundan evvel zâviye-i mezbûrelere vazife-i muayyenesiyle ne minvâl üzere mutasarrıfa olagelmiş ise mezbûre dahî vazife-i muayyenesin evkâf-ı mezbûre mahsûlünden ol minvâl üzere alub mutasarrıfa ola ve resm-i berât kendü yedlerinden teslim-i hazine ola şöyle bileler alâmet-i şerife i'timad kılalar.

Tahrîren fi'l-yevmi's-sâni ve'l-aşer min Şabanü'l-muazzam sene hamse ve aşer ve mic ve elf: 1115/1703

Be makam-ı Kostantınıyye el-mahrûse

